

Ret og galt at stave

POUL LINDEGÅRD HJORTH

I det danske sprogsamfund er der stort set hverken tradition eller sympati for statslig sprogstyring. Naturligvis spiller det offentlige alligevel en betydningsfuld rolle i sprogets udvikling, bl.a. derved, at terminologi for de institutioner og funktioner, som staten tager sig af gennem lovgivningen, bliver knæsat i forvaltnings sproget og breder sig derfra. Men offentlige påbud om i almensproget at holde visse ord ude (fx at forbyde de mange engelsk-amerikanske lån, som i de sidste menneskealdre er strømmet ind over os) eller at udskifte nogle ord med andre (fx at opgive de traditionelle danske titalsord til fordel for de såkaldt nordiske) er utænkelige. Det kan heller ikke tænkes, at staten skulle give sig af med at opstille regler for, hvordan danske ord skal dannes eller bøjes. Mindst lige så utænkeligt er det, at staten skulle søge at gennemføre en bestemt norm for udtalen. Kun på ét punkt har den danske stat tiltaget sig retten til at styre sproget, tilsyneladende uden at have haft alvorlige skrupler derved og vel egentlig også, uden at ret mange har anset det for urigtigt: inden for visse, faktisk dog ret snævre rammer har staten bestemt, hvordan ord skal staves.

Af stor praktisk betydning er således de autoriserede lister over stednavnes stavemåde, som Stednavneudvalget udarbejder til brug i statstjenesten. Karakteristisk for dansk holdning til officiel sprogstyring må det nok siges at være, at disse lister i ikke ringe udstrækning går på akkord med principper i forsøg på at imødekomme lokale ønsker.

I den almindelige bevidsthed er det ikke normeringsbestræbelser som den her nævnte, der først melder sig for tanken, når det gælder officiel

sprogstyring. Interessen samler sig helt overvejende om den kodificering af staveformer, som finder sted i Retskrivningsordbogen. Om denne form for sprogstyring, især dens juridiske grundlag og visse problemer i forbindelse med administrationen af dette grundlag, skal det følgende handle.

Dansk har en næsten tusindårig historie som skriftsprog. Den historie skal ikke fortælles her. Til formålet er det nok at konstatere, at myndighedernes interesse for ortografisk normering helt overvejende, måske udelukkende, er opstået i forbindelse med, at modersmålet tilkæmpede sig en plads i latinskolens undervisning. I begyndelsen udmærkede de officielle direktiver sig dog ikke ved stor præcision; i latinskoleforordningen af 17/4 1739 blev det således blot henstillet til lærerne at påse, »at Ungdommen vænnes til en god og brugelig *Orthographie* i deres eget Sprog«. Formuleringen er for løs til, at henstillingen kunne få nogen virkning; men den gode vilje bør roses.

Med Guldbergs skoleforordning af 11/5 1775 fik modersmålet omsider tildelt en selvstændig plads i latinskolens fagkreds, og der blev udstukket ganske detaljerede retningslinier for fagets formål og indhold og for undervisningens plan. På linie hermed blev der også gjort forsøg på at sige noget mere konkret om, hvad en rigtig ortografi egentlig var, idet en bog, Ove Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere, skulle tjene som ortografisk forbillede. Den udkom ganske vist først to år efter forordningen, og den kan – hvad Malling selv indså – ikke have været specielt egnet til formålet, dels fordi den var en læsebog, ikke en ordbog, dels fordi Malling havde sine ortografiske særheder, der næppe har nydt almindelig anerkendelse som god ortografi. Men det fortjener respekt, at forordningen vidner om klar forståelse for, at den tilstræbte ortografiske norm skal konkretiseres.

Set i det lys er det et tilbageskridt, at myndighederne i 1800 indskrænkede sig til at pålægge latinskolens dansklærere at følge »den *Orthographie*, som af Fædrelandets bedste og meest classiske Prosaister bruges«.

Den kommission, hvis langvarige arbejde resulterede i dette elastiske pålæg, bør dog alligevel fremhæves for sin indsats på ét felt. Vistnok

Ret og galt at stave

som de første i Danmark har kommissionens medlemmer drøftet spørgsmålet om myndighedernes ret til at gribe styrende ind i sproget, og kommissionens betragtninger har interesse den dag i dag. Hvad den uafklarede ortografiske situation angår, nåede den til den opfattelse, »at Regjeringen, som vel ei kan eller bør befatte sig med at give Love for Sprogbrugen, dog er beføiet til at vaage over, at i det Mindste ei fra de under dens umiddelbare Autoritet staaende Underviisnings-Anstalter en saadan Sprogforvirring fremmes og forøges«. Altså: som absolut hovedregel skal det offentlige holde fingrene fra sproget; men inden for undervisningsområdet må det have ret til at tilstræbe ortografisk fasthed.

Det tør antages, at behovet for ortografisk fasthed ikke blev mindre føleligt, da en folkeskole eller, som man dengang sagde, et almueskolevæsen blev lovfæstet i begyndelsen af det 19. århundrede. Anordningerne om denne skoles undervisning rummer dog ikke mange bestemmelser herom, og hvad angår de lærere, der skulle forestå undervisningen, er forskrifterne ikke overvættede klare. De skal, hedder det i seminariereglementet fra 1818, kunne udtrykke sig skriftligt »uden Feil imod Retskrivningens, deels i Sproget grundede, deels af gode danske Skribentere vedtagne, Regler«; og den formulering åbner virkelig rigt spillerum for fortolkning.

Hele det 19. århundrede igennem var retskrivningsspørgsmålet genstand for en levende interesse, der bl.a. satte sig spor i form af en lang række skrifter. Her kan det være tilstrækkeligt at minde om to markante bidrag til debatten. Rasmus Rask fremsatte i 1826 et forslag til radikale ændringer i retskrivningen. Forslaget vandt – især i den let modificerede form, som Rasks ven, N.M. Petersen, gav det – en vis tilslutning i skolekredse, ikke mindst højskolekredse, men opnåede ikke myndighedernes godkendelse. Imidlertid har det nok her i landet været med til at berede jordbunden for de reformtanker, der kom til udtryk på det skandinavistisk inspirerede nordiske retskrivningsmøde i Stockholm i 1869. Dette møde resulterede bl.a. i forslag om både i svensk og i dansk-norsk at ombytte *q* med *k* og *x* med *ks* i hjemlige ord (*Qvinde* > *kvinde*, *vøxe* > *vokse*); og hvad specielt angik dansk-norsk, blev det foreslået at udskifte *aa* med *å* og at bruge små begyndelsesbogstaver i

substantiver, i begge tilfælde i lighed med svensk praksis, og derudover bl.a. at stryge en del stumme bogstaver, at skrive *j*, ikke *i* som tegn for sidste diftongkomponent (*seire* > *sejre*) og at ombytte *kj* og *gj* med *k* og *g* foran *æ*, *e* og *ø* (*kjær* > *kær*, *kjøre* > *køre*, *Gjerning* > *gerning*). Om fremmedords stavemåde var der ikke enighed. Ganske vist nåede man frem til at foreslå, at fremmede ord, der kunne anses for fuldt optaget i sproget, skulle skrives efter dettes regler; men denne kompromisløsning dækkede over meget forskellige synspunkter hos mødedeltagerne.

Det er givet, at retskrivningsmødets forslag har chokeret mange mennesker, og der er ikke noget overraskende i, at den retskrivningsordbog bygget på mødets vedtagelser, som Svend Grundtvig udgav allerede i 1870, ikke kunne samle bred tilslutning. Men da nogle af de mest provokerende træk blev luget ud, fx derved, at substantiverne beholdt deres store begyndelsesbogstaver og *aa* blev genindsat i hævdunden rettighed, opnåede dens snarlige afløser, Svend Grundtvigs Dansk Haandordbog fra 1872, at blive anbefalet af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet som vejledende hjælpemiddel i skolerne.

Tilstanden var dog fortsat ustabil. Til venstre for den norm, som ministeriet havde anbefalet, men ikke påbudt, befandt sig tilhængere af diverse mere radikale reformer, og de havde som nævnt et vist fodfæste i skolens verden. Til højre stod så traditionens vogtere, tilhængerne af en såkaldt »litterair« retskrivning. Under disse omstændigheder, splittet mellem mindst tre forskellige opfattelser af, hvad der var rigtig stavning, måtte skolens folk, især naturligvis dansklærerne, føle et stærkt behov for at få helt klare retningslinier.

Efter at Det pædagogiske Selskab i den anledning havde henvendt sig til ministeriet, nedsatte dette i sommeren 1885 en kommission, som var betydelig hurtigere i vendingen, end den slags ellers har ry for: allerede i november 1886 afgav den sin betænkning. Herefter påløb der en forsinkelse; kommissionens flertal var nemlig stemt for at indføre små begyndelsesbogstaver i substantiver, og det afstedkom en vældig opstandelse. Skønt kultusministeren, J.F. Scavenius, egentlig var indstillet på at følge flertallet, måtte han skære igennem og fastholde de store bogstaver i substantiverne. Derimod gav han ikke køb på andre punkter, der også kunne være svære nok at sluge for traditionalisterne. Resulta-

tet af kommissionens arbejde blev lagt offentligt frem i et cirkulære i sommeren 1888, og efter at dette cirkulære på enkelte punkter var blevet justeret, blev det den 7. juni 1889 til Danmarks første egentlige retskrivningsbekendtgørelse.

I holdningen til selve det at normere retskrivning savner bekendtgørelsen intet i klarhed: de retskrivningsregler, som hermed forelægges, vil ministeriet »for Fremtiden« have »fastslaaede til Brug og nøje Efterlevelse i alle offentlige Skoler og Seminarier samt i alle de Privatskoler, der have Ret til at afholde Afgangseksamen til Universitetet eller almindelig Forberedelseseksamen«.

Citatet giver anledning til to betragtninger: For det første taler her en myndig regering, som ikke i mindste måde er i tvivl om sin ret til at påbyde retskrivningsregler til brug og nøje efterlevelse. For det andet er samme regering heller ikke i tvivl om, at påbudet alene gælder skolesystemet inden for de meget præcist angivne rammer. Måske kunne man have ventet, at påbudet også skulle gælde statstjenesten; men det står der ikke noget om.

Da der med denne bekendtgørelse var tilvejebragt al den klarhed, som lærerne havde efterlyst, burde freden nu kunne have sænket sig. Det skete ikke. Uroen fortsatte, ikke mindst vedligeholdt af traditionalisterne, som vejrede morgenluft, da Scavenius i 1891 blev afløst af den konservative C. Goos. Deres energiske forsøg på at få tilbagekaldt nogle af de mere radikale bestemmelser bar vel ikke direkte frugt, men kan have været medvirkende til, at ministeriet allerede i oktober 1891 nedsatte en kommission af skolemænd til at vurdere virkningen af 1889-bekendtgørelsen; i al fald aner man et knæfald for traditionens våbendragere i den omstændighed, at det bl.a. blev pålagt kommissionen at udtale sig om, »hvorvidt det i Betragtning af Skolens Stilling til Litteraturen og Ønskeligheden af, at der ikke er alt for stor Forskel mellem Skolens Retskrivning og den i Litteraturen sædvanlig brugte, maatte være muligt og tilraadeligt at foretage saadanne Ændringer i Skolernes Retskrivning, at man derefter turde forvente, at vore Hovedforfattere vilde slutte sig til denne«.

Citatet stammer fra et aktstykke, som i skildringer af dansk retskrivnings historie ikke rigtig har fået den plads, det kunne gøre krav på, en

bekendtgørelse (nr. 23) af 27. februar 1892, hvori ministeriet dels rapporterede om det stedfundne kommissionsarbejde, dels gav udtryk for egne synspunkter:

Kommissionen gjorde med god grund opmærksom på, at det var for tidligt at bedømme virkningen af 1889-bekendtgørelsen, der først var trådt i kraft i skolerne efter sommerferien 1890, hvorfor kommissionen altså kun havde godt et års erfaringer at bygge på. Den dristede sig dog til at fastslå, at de nye regler på adskillige punkter havde indebåret lettelse og ikke på noget væsentligt punkt havde øget vanskelighederne. Der var if. kommissionens flertal ting i bekendtgørelsen, som skolen i og for sig kunne have ønsket anderledes, men de var ikke så betydningsfulde, at man ville foreslå nogen ændring. Det gjorde man nu alligevel, men i meget begrænset udstrækning; vigtigst er forslaget om, at reglerne for fremmedords stavning, der i bekendtgørelsen fremtræder som indiskutabelt påbud, mildnes, så de får karakter af vejledning og anbefaling. Hvad endelig angik eventuelle ændringer af skolens retskrivning for at bringe den i bedre samklang med litteraturens, fandt kommissionens flertal, at sådanne ændringer indtrængende måtte frarådes, »ikke blot af Hensyn til den for Skolen saa gavnlige og ønskelige Ro«, men også, fordi litteraturens retskrivning ikke var nogen fast og ensartet størrelse.

Ministeriet kunne uden videre acceptere de få ændringer, som kommissionen foreslog, men var bestemt ikke indstillet på at blive stående ved det, bl.a. fordi »den sproglige Konsekvens« i 1889-bekendtgørelsen (og den retskrivningsordbog, der fulgte i dens kølvand) efter ministeriets skøn på visse punkter havde »tilsidesat praktisk-pædagogiske Hensyn eller ført enkelte Ord for langt væk fra den hidtil sædvanlige Skrivemaade«. Mildningen af bestemmelserne om stavningen af fremmedord blev understreget med pointeringen af, at det herefter ligesom tidligere stod skolerne frit at skrive fremmede ord »paa en til vedkommende fremmede Sprogs egen Skrivebrug nærmere svarende Maa-de«. Nogle af 1889-bekendtgørelsens stavemåder af enkelte ord ændredes; således blev fx *sejsten* '16', der i høj grad havde vakt forargelse, nu til *seksten* (ikke som før *sexten*, idet ændringen *x* > *ks* blev fastholdt). I andre tilfælde indførtes valgfrihed mellem to former, men således, at

Ret og galt at stave

den mere konservative blev anbefalet; det gjaldt fx *Dejg, fejg* og *sejg*, der blev foretrukket for 1889's »*Dej, fej* (eller *fejg*), *sej*«, *tredie* for *tredje*, *tidt* for *tit*, *Ballie*, *Lillie* og *Villie* for *Balje*, *Lilje* og *Vilje*. Ministeriet var imidlertid fuldt på det rene med, at disse forholdsvis få ændringer ikke ville sikre skolens retskrivning den savnede tilslutning fra litteraturens side. Det anså en sådan tilslutning for i høj grad ønskelig og ville i bestræbelserne for at opnå den ikke gå af vejen for »selv mere indgribende Ændringer« i skolens retskrivning. Den reviderede bekendtgørelse, nr. 24, der som resultat af kommissionens og ministeriets overvejelser fremkom samme dag som nr. 23, den 27. februar 1892, blev derfor af ministeriet kun anset for midlertidig; målet var »at arbejde hen til, at der kan paabydes Skolen en Retskrivning, som er anerkendt i Litteraturen«.

Denne midlertidige bekendtgørelse har lige siden været lovgrundlaget for den danske skoles retskrivning.

Der blev foretaget nogle mindre ændringer i den i begyndelsen af dette århundrede (hvorom senere), og i 1948 kom så den ændring, der med ca. 80 års forsinkelse tog de sidste skridt på vejen til at bringe dansk retskrivning i næsten fuldstændig overensstemmelse med vedtagelserne på det nordiske retskrivningsmøde i 1869: substantiverne mistede deres store begyndelsesbogstav, og *aa* blev erstattet med *å*. Ved samme lejlighed måtte, hvad 1869-mødet ikke kan lastes for, præteritumsformerne *kunde*, *skulde* og *vilde* vige for *kunne*, *skulle* og *ville*. Så iøjnefaldende virkningen af 1948-revisionen end blev, både ved den heftige diskussion, den fremkaldte, og ved den meget markante ændring af det typografiske helhedsindtryk, som (faktisk i løbet af meget kort tid) blev dens resultat, må det dog siges, at hverken den eller de forudgående småændringer har rokket afgørende ved de retskrivningsprincipper, som blev fastlagt med bekendtgørelsen af 1892.

Det grundlæggende arbejde med opstillingen af disse principper blev udført i forbindelse med 1889-bekendtgørelsen. Den uenighed, der mht. den konkrete ortografiske normering kan iagttages mellem den og dens snarlige efterfølger, angår detaljer, ikke principper. Et meget langt stykke er det derfor rimeligt at se de to bekendtgørelser under et.

Først skal det da siges, at de virkelig tåler at blive set efter i sømmene. De vidner om en ansvarsbevidst og meget dygtig indsats for at komme til rette med de retskrivningsproblemer, som dengang var svære at tumle (hvad mange af dem i øvrigt stadig er). Umiddelbart kan bekendtgørelserne forekomme alt for detaljerede, nu om stunder ville vi måske have foretrukket en rammebekendtgørelse; men faktisk er retskrivningsproblemer ofte af den art, at man kan blive nødt til at lovgive om enkelte ord, fordi den eneste fremkommelige vej er at fastholde deres stavemåde i den form, som de har fået i almindelig sprogbrug, uanset at denne form ikke stemmer med de principper, som man har sat sig for at følge.

Et godt indtryk af, hvor seriøst bekendtgørelsernes fædre er gået til værks, giver den paragraf (§ 12 i 1889, § 11 i 1892), hvori de kæmper en heroisk kamp for at give holdbare direktiver mht. dansk retskrivnings i særklasse mest umedgørlige problem: hvordan gengives udtalens korte æ-lyd i skriften, med *e* eller med *æ*? For at antyde vanskeligheden: hvorfor skal der skrives *flette*, men *sætte*? *begge*, men *lægge*? *bedre*, men *hædre*? *veksel*, men *dæksel*? *held*, men *gæld*? osv. osv. Problemet går nogenlunde lige så langt tilbage, som vor retskrivnings historie rækker, og der er sandt at sige ikke megen udsigt til, at det nogen sinde bliver løst. Det forsøg, som blev gjort med retskrivningsbekendtgørelserne, vidner om, at folkene bag dem har tænkt, så det knagede; men de retningslinier, som de nåede frem til, lod og lader sig næppe omsætte til pædagogisk praksis.

Hvad angår de overordnede, så at sige juridiske problemer, er der fuld enighed mellem de to bekendtgørelser: Deres gyldighedsområde er udelukkende skolevæsenet.

Fælles for de to er også en næsten klar forståelse af, hvad normeringens genstand er: Det, som bekendtgørelserne skal fastlægge, er ordforrådets ortografiske dragt, ikke andet. Men på et par områder er denne grænse blevet overskredet:

Fra ca. 1870 var der i visse kredse opstået ønske om at erstatte de danske titalsord med de såkaldt nordiske, *halvtreds(indstyve)* > *femti* osv. I den anledning fastslås det i 1889-bekendtgørelsens § 5, at de »gamle hidtil brugte Talbenævnelser beholdes«. Paragraffen udgik ved

Ret og galt at stave

revisionen, ganske givet ikke, fordi folkene bag 1892-bekendtgørelsen nærrede noget som helst ønske om at være med til at bane vej for de udanske talbenævnelser, men vel så, fordi de har erkendt, at dette ikke var et spørgsmål om retskrivning.

Det er bøjningsforhold heller ikke. En retskrivningsbekendtgørelse skal ikke foreskrive, hvordan ord skal bøjes. Der er ikke grundlag for generelt at hævde, at de to bekendtgørelser vidner om manglende forståelse heraf. Men ét forhold har åbenbart været så problematisk, at den principielle klarhed er fremstået som mindre vigtig end den pædagogiske: Det drejer sig om verbernes flertalsformer. De var for længst forsvundet i almindeligt talesprog, men havde bevaret en vis, efterhånden dog stærkt truet, position i skriftsproget. Om dem foreskriver begge bekendtgørelser, at de skal bevares i præsens (så at der altså bøjes fx *jeg har – vi have, jeg kan – vi kunne, jeg ved – vi vide*), og at de kan, men altså ikke nødvendigvis skal beholdes i præteritum af visse stærke verber (således fx *jeg krøb – vi krøbe*).

I parentes bemærket holdt disse bøjningsforskrifter ikke ret længe. Ved bekendtgørelse af 15. december 1900 ophævedes påbudet om flertalsformerne; herefter stod det skolerne frit, om de ville bruge dem, og den tilladelse gælder for resten den dag i dag. Åbenbart var myndighederne dog ikke blevet helt kureret for lysten til at pille ved bøjningsformer, for i samme bekendtgørelse blev det foreskrevet, at kongruensbøjning af præteritum participium skulle fastholdes (så at det altså fx hed *Fuglene ere fløjne*, ikke .. *fløjet*). Det påbud fik dog en yderst kort levetid, idet det blev ophævet allerede den 25. februar 1902. Og siden har ministeriet ikke forsøgt sig med normering af almensprogets bøjningsforhold.

Tilbage til de to grundlæggende bekendtgørelser. Det vil være fremgået, at de et meget langt stykke er samstemmende. Men der er forskelle imellem dem, også ud over den nys omtalte vedrørende titalsordene – små forskelle rigtignok, men symptomatiske og ikke uden langtrækkende konsekvenser.

En af disse forskelle, så at sige en holdningsforskel, er tangeret: Mens det af præambelen til 1889-bekendtgørelsen fremgår, at de følgende forskrifter gælder »for Fremtiden .. til Brug og nøje Efterlevelse«, er der

i 1892 blot tale om, at de »paalægges indtil videre«. Den reelle forskel kan forekomme ret uvæsentlig, men når den sidste, blødere formulering ses i lyset af ministeriets samtidig klart tilkendegivne ønske om med tiden at nærme skolens retskrivning til litteraturens, indebærer den, at selve normeringsbegrebet bliver stærkt relativiseret.

Konkret fik 1892-bekendtgørelsens noget ambivalente holdning til selve det at normere især betydning, når det gjaldt stavning af fremmede ord. I grunden er de instanser og personer – retskrivningsudvalg eller sprognævn, redaktører af retskrivningsordbøger og sandelig ikke mindst lærere –, der skal forvalte den påbudte retskrivning inden for dens gyldighedsområde, sat på en uriaspost, når deres lovgrundlag ikke påbyder, men anbefaler. Nu gik det ikke så galt, som det kunne være gået, for i praksis er den danske tradition for behandlingen af fremmedord temmelig fast; men ved festlige lejligheder – som fx under *majonæse*-krigen for en halv snes år siden – ville sagerne have stillet sig enklere, hvis de ansvarlige havde kunnet finde entydig besked om, hvad de skulle tro og gøre.

Der er allerede givet eksempler på, at retskrivningsbekendtgørelserne undertiden giver valg mellem to stavemåder. I 1889 er det gennemgående princip da, at disse stilles lige. Visse verber på trykstærk vokal kan skrives med eller uden *-e*: *at du* eller *due*, *at vi* eller *vie* m.fl.; der kan skrives *Køge*, *København* eller *Kjøge*, *Kjøbenhavn* o.l.; *Th-* kan beholdes i nordiske navne: *Thor*, *Thyra* eller *Tor*, *Tyra*. Antallet af valgfri former er dog stærkt begrænset.

Også i bekendtgørelsen af 1892 er det muligt at finde tilfælde, hvor valgfri former sidestilles: *neppe* og *næppe* er fx lige gode. Men ofte er der tale om, at valgfriheden, der her gør sig stærkere gældende end i forgængeren, fungerer som sprogpolitisk styringsmiddel: med en foransat stjerne markeres det, hvilken af to valgfri former ministeriet vil anbefale. Af de netop nævnte er det således *due*, *vie*, *Kjøge*, *Kjøbenhavn*, *Thor* og *Thyra*, der udmærkes med stjerner.

Uanset hvor detaljeret en retskrivningsbekendtgørelse er, er det absolut nødvendigt, at dens bestemmelser udfoldes nærmere i en retskrivnings-

Ret og galt at stave

ordbog, som applicerer de regler, bekendtgørelsen udstikker, på en passende del af ordforrådet.

Den retskrivningsordbog, der sluttede sig til 1889-bekendtgørelsen, blev lidt forsinket; den udkom først 1891, redigeret af docent Viggo Saaby, der også forestod dens 2. udgave i 1892, og som, inden sygdom hindrede hans fortsatte arbejde, nåede at tilrettelægge 3. udgave (1896), den første, der byggede på bekendtgørelsen af 1892. De senere udgaver af Saabys retskrivningsordbog (herefter forkortet: Saaby) til og med 8. udgave (1919) blev redigeret af P.K. Thorsen; fra og med 7. udgave (1918) fik denne ordbog en værdifuld udbygning i en retskrivningsvejledning, der var udarbejdet af undervisningsinspektør Henrik Bertelsen og godkendt af undervisningsministeriet.

I 1920 nedsatte ministeriet et stående retskrivningsudvalg. Til dette udvalgs pligter hørte udarbejdelse og udgivelse af en autoriseret retskrivningsordbog og retskrivningsvejledning, og udvalget gjorde sin pligt ved at udsende Dansk Retskrivningsordbog (DRO), hvis 1. udgave kom i 1923. Heri var Bertelsens retskrivningsvejledning bevaret, mens selve ordbogen, der blev redigeret af Jørgen Glahder, afveg stærkt fra forgængeren, idet ordstoffet var undergået en gennemgribende revision. 3. udgave af DRO udkom i 1929, det sidste i en række optryk heraf i 1946.

Retskrivningsændringen i 1948 førte i forholdet mellem ministeriet og retskrivningsudvalget til, hvad man i nutidens sprog ville betegne som en ikke ringe turbulens. Retskrivningsudvalget blev fyret, et nyt kom til, men også det blev ophævet. Endelig lykkedes det i slutningen af 1953 at få nedsat et lille udvalg, som kunne forestå udarbejdelsen af en retskrivningsordbog, der var revideret og ajourført efter de stedfundne ændringer. Den egentlige ordbog blev fortsat redigeret af Jørgen Glahder, mens retskrivningsvejledningen nu blev lagt i hænderne på Erik Oxenvad. Manuskriptet var færdigt i marts 1955. Udgivelsen af det blev overdraget til det netop samtidig oprettede Dansk Sprognævn, og 1. udgave af Retskrivningsordbog udgivet af Dansk Sprognævn (RO 55) udkom da i december 1955. I 2. og 3. oplag af denne ordbog blev der foretaget nogle småændringer, men derefter udsendtes RO 55 i uændrede fotografiske optryk til og med 19. oplag i 1985.

Dens afløser, Retskrivningsordbogen (RO 86), forelå i 1986. Den er ikke blot udgivet, men også udarbejdet af Dansk Sprognævn. Selve arbejdet med ordbogens alfabetiske del er så at sige gjort om fra grunden, ligesom dens retskrivningsvejledning, der nu fremtræder under navnet Retskrivningsregler, er helt nyskrevet. Ordstoffet er ajourført og udvidet kraftigt, og det fortræffelige afsnit om retskrivningsregler er den mest indgående og mest omfattende retskrivningsvejledning, vi nogen sinde har haft. Nu har RO 86 allerede 10 år på bagen, og dens 2. udgave udkom i slutningen af september 1996; den adskiller sig især fra 1. udgave ved et betydeligt antal nytillkomne ord, men viser ikke sådanne principielle afvigelser fra forgængeren, at det er nødvendigt at omtale den nærmere her.

Efter denne oversigt over de autoriserede retskrivningsordbøger er det nok på sin plads at gentage, hvad der var begrundelsen for overhovedet at beskæftige sig med dem: de er nødvendige, når bekendtgørelsernes forskrifter skal føres ud i livet.

Paradoksalt nok er de imidlertid også farlige, idet de kan – måske næsten automatisk vil – bidrage til at skabe uklarhed om, hvor meget der egentlig er fastlagt ved en bekendtgørelse om retskrivning.

Som allerede flere gange nævnt gælder bekendtgørelserne alene skolen. Deraf kunne man måske have draget den konsekvens, at ordstoffet i de retskrivningsordbøger, som slutter sig til bekendtgørelserne, skulle vælges udelukkende under hensyn til skolens behov.

Den konsekvens har man aldrig draget, og det er naturligvis godt det samme. Uanset de formelle forhold er retskrivningen jo ikke bare skolens, men hele nationens; så godt som alle skrivende stræber (med større eller mindre held) efter at være i overensstemmelse med den. Retskrivningens faktiske udbredelse tilsiger derfor, at retskrivningsordbøger rummer så mange som muligt af de ord, som de skrivende kan have anledning til at tage i deres pen. Men i takt med, at det er lykkedes at opnå en betydelig grad af fuldstændighed på det punkt, er risikoen for en uheldig misforståelse blevet øget:

Hver gang en ny retskrivningsordbog er på trapperne – således også nu, da 1996-udgaven blev varslet –, kommer denne efter alt at dømme

Ret og galt at stave

meget almindelige misforståelse til udtryk i pressen. Den omstændighed, at den nye retskrivningsordbog medtager nogle ord, som ikke fandtes i forgængeren, bliver i avisomtaler usvigeligt sikkert til, at Sprognævnet nu har »blåstemplet« nogle nye danske gloser, som hermed »optages officielt i vort modersmål«. Det er rent vrøvl. Sprognævnet har ingen som helst beføjelse til at give ord borgerret i dansk (og i øvrigt heller ingen ret til at formene ord adgang til dansk, skønt det derved kunne glæde ikke så få indignerede læserbrevsskribenter).

Som det fx står at læse i den indledende vejledning i brug af RO 86, skal ordbogen dække »rigssprogets almindelige ordforråd, herunder en del fagord med en vis almen udbredelse«. Nyoptagne ords adgangsbillet vil da som absolut hovedregel være den, at de på redaktionstidspunktet måtte skønnes at have vundet indpas i dette ordforråd.

I to tilfælde er eller har denne deskriptive hovedregel dog været sløret:

Faktisk forekomst i sproget er ikke altid en tilstrækkelig betingelse for optagelse. Fx har retskrivningsordbøgerne længe forholdt sig tøvende over for en række velkendte, men efter den almindelige opfattelse mindre stuerene benævnelser for menneskelige legemsdele og funktioner; efterhånden som disse tidligere tabuord er blevet almindelige også på tryk, har de dog holdt deres sejrriige indtog i retskrivningsordbøgerne. Fra et helt andet område kan nævnes de mange fremmede, især angelsaksiske ord, som i dette århundrede er vandret ind i dansk. De medtages i betydeligt omfang, men ikke rub og stub, idet redaktionen øjensynlig først vil have tid til at se, om de nu også slår rod i dansk; mange af dem forbliver rene døgnfluer, og der er ingen grund til at belaste en retskrivningsordbog med den slags.

Den anden undtagelse fra hovedreglen kan eksemplificeres med nogle ordenstal, der har sneget sig ind i RO 86: *fyrrende*, *halvtredsende*, *tressende*, *halvfjerdsende*, *firsende* og *halvfemsende*. Når man kender Sprognævnets samvittighedsfulde administration af redaktionsprincipperne, vil man højst ugerne driste sig til at påstå, at disse blodfattige størrelser ikke kan forekomme i dansk; men man tør godt hævde, at de ikke hører til det almindelige ordforråd. Medtagelsen af dem i RO 86 må

være sprogpolitisk motiveret, udtryk for et ønske om at skaffe den pompøse række fra *fyrretyvende* til *halvfemsindstyvende* nogle kortere afløser; alle sundt reaktionære kræfter vil kunne forenes i inderligt ønske om, at anslaget mislykkes.

Forhåbentlig har disse overvejelser over, hvor meget man kan slutte af et ords medtagelse i en retskrivningsordbog, været så klagende, som de nu engang kan blive. Måske kan det være på sin plads at supplere dem med nogle bemærkninger om et tidligere lige netop berørt spørgsmål: hvordan bør en retskrivningsordbogs oplysninger om ords bøjning tolkes?

Som nævnt har ministeriet kun i helt specielle tilfælde givet direktiver vedr. bøjning. Men allerede Sv. Grundtvigs anbefalede retskrivningsordbog medtog i en vis udstrækning bøjningsoplysninger, og de autoriserede retskrivningsordbøger er gået videre ad den vej; de hidtil udførligste og klareste oplysninger på dette felt gives i RO 86.

Det er god service at give sådanne oplysninger, men de må ikke misforstås. Principielt er de ikke påbud om, hvordan ord skal bøjes; det, de foreskriver, er, hvordan givne bøjningsformer skal staves. Altså: hvis en sprogbruger vælger at bøje substantivet *interview* i pluralis efter et af de to danske mønstre, der da kan komme på tale, giver RO 86 ham den oplysning, at den valgte form i skolen skal staves henholdsvis *interviewer* og *interview*.

Normalt kan man regne med, at de bøjningsformer, hvis stavning fremgår af retskrivningsordbogen, er de almindeligt forekommende. At dette dog ikke undtagelsesløst er tilfældet, ses tydeligt af det lige omtalte eksempel: Formentlig vælger hovedparten af danske sprogbrugere fortsat den engelske pluralisform *interviews*, men den medtages ikke i RO 86. Forklaringen er ligetil, igen her er der tale om et sprogpolitisk motiv; bestræbelserne for at akklimatisere fremmedord i dansk ved at udstyre dem med dansk bøjning savner ikke god begrundelse, men når de forvaltes som her, kan de medvirke til at give sprogbrugeren et falsk indtryk af, hvad retskrivningsordbøger egentlig har lov til at bestemme.

Indtil nu har behandlingen af de autoriserede retskrivningsordbøger taget sigte på at klarlægge, hvad man for to vigtige forholds ved-

kommende kan slutte og, mindst lige så vigtigt, ikke kan slutte af dem; m.a.o.: i hvilken udstrækning har de status som normative?

Endnu et spørgsmål kan gøre krav på at blive berørt, nemlig spørgsmålet om, hvorvidt de på det felt, hvor de har en sådan status, følger retningslinierne i det lovgrundlag, som de bygger på: hvor loyale er de over for 1892-bekendtgørelsen og – for så vidt angår de to nyeste – ændringen af 1948?

Mht. det sidste er sagen klar: den ændring, som blev gennemført i 1948, er fuldt respekteret i RO 55 og RO 86. Når det derimod gælder samtlige autoriserede retskrivningsordbøgers forhold til 1892-bekendtgørelsen, er billedet mindre entydigt.

Her skal gøres et forsøg på at ridse nogle hovedlinier op i dette forhold. Fremstillingen bygger på et ikke særlig imponerende antal stikprøver, og det er derfor usandsynligt, at den helt igennem skulle tegne et pålideligt billede. En del linier fremstår dog med en sådan klarhed, at der ikke kan være noget forgjort i at viderebringe stikprøveundersøgelsens resultater.

Udgangspunktet for den er godt 30 ord, hvis stavemåde udtrykkelig nævnes i bekendtgørelsen. Der er lagt særlig vægt på tilfælde, hvor bekendtgørelsen giver valg mellem flere muligheder, især sådanne, hvor én af disse muligheder anbefales. Derudover er medtaget en lille samling ord, hvis stavning set med nutidens øjne tager sig noget påfaldende eller af anden grund interessant ud.

Disse godt 30 ords skæbne er så fulgt i Saabys 5. udgave (1909) og 8. udgave (1919), i Bertelsens retskrivningsvejledning, der som nævnt første gang indgik i 7. udgave af Saaby (1918), i DRO (3. udgave, 2. optryk; 1940), i RO 55 (8. oplag; 1966) og i RO 86 (1. oplag; 1986). Umiddelbart ser det måske lidt mærkeligt ud, at Saaby er repræsenteret med hele to udgaver, de andre kun med én hver. Forklaringen er, at Saaby var enkeltmandsarbejde og undergik ændringer fra udgave til udgave, når redaktøren ad mere eller mindre systematisk vej var blevet opmærksom på behov for det, mens de senere er udarbejdet under ansvar over for og overvåget af en kommission (først retskrivningsudvalget, senere Dansk Sprognævn) og som næsten naturlig følge heraf kun i meget ringe omfang genstand for løbende ændringer. Hertil

kommer, at en sammenligning mellem de to Saaby-udgaver giver mulighed for at bedømme, i hvilken udstrækning den sidste er rettet ind efter Bertelsens vejledning.

I forordet til Saabys 5. udgave giver redaktøren, magister P.K. Thorsen, tankevækkende oplysninger om sit forhold til ordbogen. Dens 3. udgave forelå, som allerede nævnt, i færdigt manuskript fra Saabys hånd, og Thorsens opgave bestod da alene i udgivelsen, hvorunder han efter eget sigende nøje fulgte Saabys manuskript. Nogen tid efter blev han af Gyldendalske Boghandel opfordret til at tage sig af 4. udgave. Det var han villig til, men han ville gerne have lov til at foretage de ændringer, som han anså for »gavnlig og fornødne«. Hans ønske blev forelagt forlagets konsulent, M.Cl. Gertz, der var professor i klassiske sprog og – nok så relevant i denne sammenhæng – formand for undervisningsinspektionen for de lærde skoler. Gertz' svar gik ud på, at ordbogen stadig skulle bære Saabys navn og i alt væsentligt bevare den skikkelse, den havde, men at dette ikke udelukkede, at Thorsen kunne foretage rettelser og mindre ændringer, som forekom ham hensigtsmæssige; dog skulle han, hvad disse angik, rådføre sig med professoren i nordiske sprog, Ludvig Wimmer.

Trods de indskrænkninger i Thorsens bevægelsesfrihed, der således blev fastslået, virker sagens forløb nærmest grotesk: et privat forlag giver ved sin konsulent en redaktør nogle beføjelser, som formelt set alene ministeriet kunne udstyre ham med. Hvis nu Thorsen af type havde været embedsmand, var der vel ikke sket alverden herved. Det var han imidlertid ikke. Tydeligvis lagde han større vægt på sine egne iagttagelser og sin (virkelig også meget gode) forstand end på ministerielle retningslinier.

Det mest iøjnefaldende resultat af stikprøveundersøgelsen af Saabys 5. udgave angår holdningen til de ministerielle anbefalinger af den ene af flere tilladte muligheder. Saaby selv nåede at få disse anbefalinger med i et tillæg til 2. udgave, og i 3. udgave var de (på et par interessante undtagelser nær) respekteret og indarbejdet på alfabetisk plads. Men Thorsen har ikke følt sig forpligtet: samtlige anbefalinger er udgået. Bekendtgørelsens **Bajads/Bajas*, **Bjerg/Bjærg*, **Dejg/Dej* osv. er altså af Thorsen gjort til ligestillede former: *Bajads/Bajas*, *Bjerg/Bjærg*,

Ret og galt at stave

Dejg/Dej osv. Dristigere endnu forekommer det dog at være, at nogle af de former, som bekendtgørelsen medtog, er erstattet af eller suppleret med andre muligheder: **Ballie/Balje* er blevet til *Balje/Balle*, **Elm/Ælm* til *Elm/Ælm/Alm*, **Esp/Æsp* til *Esp/Æsp/Asp*, **Remse/Ræmse* til *Remse/Ramse*. Ofte er afvigelsen fra bekendtgørelsen i og for sig rimelig, som fx når **Hessel/Hæssel*, der begge er overvejende dialektale, erstattes med *Hessel/Hassel*, hvorved den mest rigssproglige kandidat, *Hassel*, da i det mindste introduceres; men om selvtagen frihed er der ligefuldt tale. Højdepunktet af frigjorthed nås i tilfælde, hvor den ministerielle valgfrihed simpelt hen ophæves, som når *befrie/befri* og *fornyeforny* bliver til *befri, forny*, eller hvor den stavemåde, der i bekendtgørelsen fremtræder som den eneste rigtige, udskiftes med en anden, som når *jydsk* og *vadske* (hvis *d'* er begrundes med slægtskabet med *Jyde* og *vaad*) bliver til *jysk* og *vaske* (hvorimod *Vædske* og *vædske* loyalt bevares, hvilket ikke forekommer helt konsekvent). Igen her gælder det, at der kan være god begrundelse for indgrebet, men der kan også iagttages tilfælde, hvor forenklingen er uhensigtsmæssig. Et eksempel herpå er behandlingen af et ord, der ganske åbenbart har voldt kvaler ved udarbejdelsen af bekendtgørelsen: i § 17 opererer den med hele tre muligheder, »**Tru(d)sel* (nu sædv. *Trusel*) eller *Trussel*«, som dog i § 20 reduceres til to, **Trusel/Trussel*; problemet er, at ordet tidligere kunne have en udtale med lang vokal. I Saabys 5. udgave er der skåret igennem: *Trusel* er eneste mulighed; men da den langvokaliske udtale vistnok allerede dengang var ved at være sjælden, havde det været bedre en tid endnu at bevare valget mellem to muligheder.

Hvorom alting er: i mangt og meget var Thorsen virkelig sin egen. Så egen, at det efterhånden blev ministeriet for broget. Følgen var, at det stillede den betingelse for autorisation af Saabys 7. udgave, at den blev udvidet med en af ministeriet approberet retskrivningsvejledning, udarbejdet af Henrik Bertelsen.

Der er allerede ovf. sagt anerkendende ord om Bertelsens vejledning; den er såvel fagligt som pædagogisk af høj klasse. I den aktuelle sammenhæng er det imidlertid især interessant, at Bertelsen i klar modsætning til Thorsen handler som loyal embedsmand: helt igennem præges vejledningen af hans vilje til længst muligt at rette sig efter bekendt-

gørelsen og kun fravige denne i få tilfælde, hvor han udtrykkelig havde indhentet ministeriets tilladelse til det.

Opgaven var ikke let. Når det gælder retskrivning, er det så sin sag blot at kassere det, som ens nærmeste forgængere har bebyrdet én med. Således også her: Følgen af uden videre at rense ud i, hvad Thorsen havde fundet for godt at optage i Saaby, ville blive, at de årskuld af skoleelever, hvis staveundervisning var baseret på den, ikke længere havde en ajourført ortografi. Normalt vil man være utilbøjelig til således med ét slag at forvandle gode stavere til dårlige. Bertelsens praksis demonstrerer en klar bevidsthed om problemet.

I vid, men ikke fuld udstrækning genindfører han bekendtgørelsens anbefalinger: **Bajads/Bajas*, **Dejg/Dej*, **die/di*, **El/Æl*, **Trusel/Trussel* osv., og genindfører valgfrihed, der var blevet ophævet af Thorsen: *befrie/befri*, *fornye/forny*. Men i bestemte typer stryger han ligesom Thorsen den oprindelige anbefaling (som gjaldt den form, der nævnes først i hvert af de følgende par): *Bjerg/Bjærg*, *Fjeld/Fjæld*, *Jern/Jærn*; *Lillie/Lilje*, *Villie/Vilje*; *tidt/tit*, *tredie/tredje*. At han, vel af den nys omtalte grund, følte sig forpligtet til at lade Thorsens indgreb leve videre, ses fx af tilfælde, hvor han optager Thorsens form som sideform; *jysk/jydsk*, *vaske/vadske*, ved flere lejligheder dog således, at disse sideformer serveres parentetisk, hvilket evt. kan ses som antydning af en vis misbilligelse af dem: »*Ballie* eller *Balje* (eller *Balle*)«, »**Elm* og *Ælm* (og *Alm*), **Esp* og *Æsp* (og *Asp*) .. **Hessel* og *Hæssel* (og *Hassel*) .. **Remse* og *Ræmse* (og *Ramse*)«.

Parerede den egenrådige hædersmand Thorsen nu ordre? Både ja og nej, må man sige. Heller ikke i Saabys 8. udgave er der taget hensyn til de anbefalinger, som bekendtgørelsen rummede og Bertelsen viderebragte. En vis portion god vilje lægger Thorsen for dagen ved at medtage *Ballie*, *Hæssel*, *jydsk*, *Ræmse*, *Trussel* og *vadske* som sideformer. Men der er snævre grænser for hans imødekommenhed. Også i Saabys 8. udgave er *befri* og *forny* de eneste tilladte, og mens 5. udgave havde givet husly til valgfriheden *die/di*, gennemføres *die* nu som eneste form. Det kan herefter ikke være helt misvisende at betegne denne udgave, der på en række punkter siger én ting i vejledningen, en anden ting i ordbogsdelen, som et hus splidagtigt med sig selv.

Spliden bringes ud af verden i DRO, der følger bekendtgørelsen og Bertelsen tæt i hælene; den medtager ministerielle anbefalinger og ligestillede valgfri former i samme omfang som Bertelsen, for de sidstes vedkommende dog således, at de (Thorsen-)former, som Bertelsen noget forvirrende havde anbragt i parentes, nu slipper ud af parentesens: *Ballie/Balje/Balle*, **Elm/Ælm/Alm* osv. Af de meget få afvigelser fra Bertelsen kan nævnes, at *die* nu gennemføres som eneste mulighed (hvad den sikkert længe havde været i praksis), og at Bertelsens »**Hessel* og *Hæssel* (og *Hassel*)« nu bliver til »*Hessel*, *Hæssel* el. *Hassel*« med henvisning til artiklen *Hassel*, hvori det oplyses, at de to først nævnte former især er dialektale.

At RO 55 allerede i det ydre måtte skille sig markant fra de hidtidige autoriserede retskrivningsordbøger, siger sig selv. Det beror ikke blot på, at substantiverne mistede deres store begyndelsesbogstav og *aa* blev erstattet med *å*, men i høj grad også på, at *å* ved bekendtgørelsen af 8. februar 1955 blev placeret sidst i alfabetet. Følgen af denne placering blev et utal af flytninger; sagen var jo ikke klaret ved, at ord, der begyndte med *aa*, nu havnede under bogstavet *å*; i hver eneste del af bogen måtte der flyttes rundt – *tå*, der tidligere kom før *tab*, skulle nu stå efter *tø*, osv. osv.

Forskellen mellem RO 55 og forgængerne er imidlertid langt mere indgribende end som så. Det er ikke for dristigt at sige, at der med RO 55 sker brud på en kontinuitet, som – Thorsens luner til trods – havde præget retskrivningsordbøgerne indtil da.

RO 55 er mildest talt ingen ynder af valgfrihed. Her følger en buket eksempler på, at RO 55 gennemfører én og kun én form: *bajads*, *befri*, *bjerg*, *el*, *elm*, *fjeld*, *hassel*, *jysk*, *lilje*, *næppe*, *remse*, *tit*, *tredje*, *trussel*, *vaske*, *vilje*, *væske*. Mest provokerende er vel de tilfælde, hvor RO 55 som eneste form vælger den, der netop ikke anbefales i bekendtgørelsen; det gælder fx *dej*, *fej* og *sej*, og det til trods for, at de anbefalede former med *-jg* stod meget stærkt i sprogbrugen. I nogle få tilfælde accepterer RO 55 dobbeltformer, jf. fx *esp/asp*, *vi/vie* og – mindre motiveret, forekommer det – *balje/balle*. At RO 55 så undertiden indførte valgfrihed i stavning af fremmedord, er en anden historie.

RO 86 giver i denne forbindelse ikke anledning til mange bemærk-

ninger. I det materiale, der her er undersøgt, afviger den kun på ét punkt fra forgængerer: valgfriheden *balje/balle* er vejet for *balje* som eneste mulighed. Ellers følger RO 86 i tykt og tyndt RO 55.

Stikprøveundersøgelsen har koncentreret sig om tilfælde, hvorom der på forhånd kunne antages at være uenighed. Som modvægt til påvisningen af megen fluktuation bør det understreges, at der selvfølgelig et meget langt stykke har været enighed.

Blandt det meget, der har været ubrudt enighed om, kan man især hæfte sig ved to ord. Lige fra første færd – og det indbefatter i disse tilfælde bekendtgørelsen af 1889 – har bekendtgørelser og retskrivningsordbøger i skøn samdrægtighed forkyndt stavemåderne *bræt* og *lav* 'sammenslutning (fx af håndværkere)' som de eneste rigtige. De har ikke ganske talt for døde øren, men den dag i dag er det ikke ualmindeligt at møde stavemåderne *brædt* og *laug*; lang erfaring viser, at der endog findes dansklærere, som vil gøre deres saligheds ed på, at kun disse former må bruges. Åbenbart er der grænser for den autoriserede ortografis gennemslagskraft.

Før i tiden var det almindeligt at dobbeltskrive vokaltegnet i visse positioner, hvor det ellers ikke umiddelbart ville være muligt at se, at skriftbilledet svarede til en udtale med lang vokal: *huul* (men *hule*), *fiin* (men *fine*) osv. Bekendtgørelserne af 1889 og 1892 var enige om, at en sådan dobbeltskrivning – »Selvlydsfordobling«, kaldte de den – i almindelighed skulle bortfalde, men stadig bruges i to tilfælde: »For at undgaa Misforstaaelse beholdes dog Selvlydsfordobling i et Par enkelte Ord: Talordene een-eet til Forskel fra Artiklen en-et, og viis-viist til Forskel fra vis-vist«. Disse afvigelser blev trofast respekteret i Saaby og DRO.

Først RO 55 dristede sig til at pille ved den ene af dem, *een-eet* (hvor *eet* jo under alle omstændigheder var en sært usystematisk størrelse, idet *ee* her ikke var signal for lang vokal, men for trykstærk udtale): *een-eet* forsvandt i selve ordbogen, hvor brugeren altså kun fandt *en-et*, men ganske vist også en henvisning til § 4b i Oxenvads vejledning. Hvis han fulgte henvisningen, kunne han få det fif at bruge accenttegn »til at angive tryk eller lang vokal i tilfælde, hvor det kan lette forståelsen«, og denne mulighed blev især eksemplificeret ved formerne *én*, *ét*. At denne fikse løsning ikke blev serveret på alfabetisk plads (men derimod nok i

Dansk arbejde

En undersøgelse viser, at skoleelevernes stavefærdighed er blevet ringere, men at de yngre lærere heller ikke er for gode.

- Hvordan pokker er det du staver til 'demokratisk'?

Skønt Bo Bojesens tegning ser sagen under en lidt anden synsvinkel end den, der er anlagt her, handler dog også den om problemerne ved ret og galt at stave. Det unge menneskes ortografiske træfsikkerhed er jo ikke så overbevisende. Hvis hans præstation i stedet blev opfattet som gengivelse af en yngre generations udtale, ville den imidlertid slet ikke være ueffen. Tegningen blev første gang offentliggjort i Politiken 1/6 1984. Den bringes her med Bo Bojesens venlige tilladelse.

den afsluttende oversigt over afvigelser fra DRO: »een, eet › en, et (én, ét)«, kan skyldes ulyst til at gå frontalt imod bekendtgørelsen, for heri står klart og tydeligt: »I danske Ord maa aldrig Accenttegn benyttes«. Heller ikke i RO 86 forekommer *én* som opslagsord, men under *en* medtages dog et eksempel med accent. I retskrivningsreglernes § 5 kan man så få nogenlunde den samme oplysning, som Oxenvad gav, med understregning af, at man aldrig er tvunget til at bruge accent; ganske diplomatisk sagt, men jo ikke helt i overensstemmelse med bekendtgørelsen. Det tør siges, at *een, eet* er afskaffet, *én, ét* tilsvarende bragt i forslag på temmelig gedulgt måde, skulende med hatten for øjnene. Måske er det forklaringen på, at en betydelig del (et flertal?) af sprogbrugerne stadig betjener sig af *een, eet*.

I *viis, viist* overlevede dobbeltskrivningen til og med RO 55. Først RO 86 afskaffede denne den sidste rest af en gammel praksis, vel dels af systematiske grunde, dels ud fra den betragtning, at sammenhængen normalt vil vise, om der er tale om *vis* 'klog' eller om *vis* 'bestemt; sikker'. Skulle der være risiko for misforståelse, kan man if. retskrivningsreglerne udstyre *vis* 'klog' med accenttegn, *vis*.

Det vil være fremgået, at retskrivningens forvaltere ikke i et og alt har holdt sig til, hvad bekendtgørelsen foreskrev. Hvordan skal man bedømme deres handlemåde?

Måske er det på sin plads først at minde om, at de enkeltpersoner eller udvalg, som i tidens løb har haft det redaktionelle ansvar for retskrivningsordbøgerne, ikke kan have været i tvivl om, at meget talte imod overhovedet at foretage ændringer i retskrivningen. Pædagogiske grunde: hensynet til »den for Skolen saa gavnlige og ønskelige Ro«; og økonomiske grunde: både forlagenes pengekasse og skolens altid begrænsede midler til bogkøb var bedst tjent med uændrede optryk.

Men hensynet til almindelig sprogbrug må også veje tungt. Det er betænkeligt, hvis skolen docerer en ortografi, der har ringe, måske slet ingen tilslutning blandt gode sprogbrugere uden for skolen. Og en vigende holdning over for den sprogbrug, der står stærkest i den skrivende verden uden for skolen, kan faktisk ikke siges at være illoyal over for ånden i 1892-bekendtgørelsen, således som den klarest kom til

udtryk i den omtalte bekendtgørelse nr. 23, hvori ministeriet understregede den påbudte retskrivnings midlertidige karakter.

Mere betænkeligt må det nok siges at være, hvis der mod bekendtgørelsens anbefaling gennemføres stavemåder, som ikke har solid dækning i almindelig sprogbrug. Gennemførelsen i RO 55 af de flere gange nævnte *dej*, *fej* og *sej* som eneste mulighed kan nævnes som eksempel på noget sådant. Eksemplet viser også, hvor kompliceret det er at give en retfærdig bedømmelse af afvigelser fra retsgrundlaget. Fagligt set er det ensrettende indgreb i dette tilfælde helt i orden, såvel af historiske som af systematiske grunde. Og de former, der nu blev udråbt til de eneste gyldige, havde dog hjemmel i bekendtgørelsen, om end blot som en mulighed. Endelig må det – da det er sejrherren, der skriver historien – som en vigtig omstændighed nævnes, at operationen lykkedes: med tiden har *dej*, *fej* og *sej* erhvervet sig status som almindelig sprogbrug og må vel derved være blevet acceptable under bekendtgørelsens hovedsynsvinkel.

Så glat går det langt fra altid, og resultatet kan da blive en siksakkurs, der ikke ligefrem er nogen venlighed over for den, som gerne vil stave rigtigt. Til de trods alt nogenlunde omgængelige eksempler på en sådan slingren hører det ord, som i bekendtgørelsen fik valgmuligheden **Kærte/Kerte*. Valgfriheden levede videre som ligestilling af formerne i Thorsens Saaby-udgaver og med genoptagelse af den ministerielle anbefaling i DRO. RO 55 gennemførte *kærte* som eneste mulighed, men RO 86 genindførte valgfrihed, *kerte/kærte*. En trøst er det vel, at det hele tiden har været rigtigt at skrive ordet med *æ*; at så stavemåden med *e* vistnok har haft sikrest fodfæste i almindelig sprogbrug, er en anden sag.

Forvirringen tiltager i det næste – og sidste – eksempel. Bekendtgørelsen gav valgmuligheden **Kærne/Kerne*. Den blev både i Saaby og i DRO opfattet som en valgfrihed, der gjaldt tre ord, (1) det, der betegner den inderste del af en frugt og derefter også 'det vigtigste', (2) det, der betegner et redskab til fremstilling af smør, og (3) det verbum, som slutter sig til sidstnævnte; og formerne indgik i disse ordbøger uden eller med anbefaling efter det nu velkendte mønster. Men i RO 55 steg kunsten: valgfriheden blev bevaret, for så vidt angik (2) og (3), men (1)

Poul Lindegård Hjorth

måtte nu kun staves *kerne*. I RO 86 blev forgængerens distinktion yderligere cementeret: (1) skal staves *kerne*, (2) og (3) *kærne*. Det (i al fald foreløbig) endelige resultat er således blevet mere kompliceret, end bekendtgørelsen lagde op til.

Er Lyset for de Lærde blot
Til ret og galt at stave?

Spørgsmålet er som bekendt formuleret af Grundtvig, og det kan utvivlsomt tolkes på flere måder. Hvis en af de tilladte tolkninger var den, om man ligefrem skulle have studeret for at klare dansk retskrivning, måtte svaret vel, måske lidt tøvende, blive nej, så galt står det ikke til. Men det lader sig ikke skjule, at denne retskrivning, trods mange gode kræfters forenede anstrengelser for dels at fastlægge dens overordnede principper, dels at bringe disse i anvendelse på det almindelige ordforråd, rummer problemer, som i al fald kræver vågen opmærksomhed.